

КОМУНІКАТИВНІ БАР'ЄРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ У РІЗНИХ ПІДСИСТЕМАХ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Остапенко Ірина Віталіївна, кандидат психологічних наук,
науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України,
e-mail: ostapenko_iryana@ukr.net

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді, що здійснювалось за допомогою методів глибинного інтерв'ю, методики «Хто я?», методики виявлення ціннісних орієнтацій та репертуарних рангових решіток. Визначено критерії та індикатори різних типів комунікативних бар'єрів (соціальних, інформаційно-ідеологічних, індивідуально-психологічних, змістових та операціональних). Виявлено підсистеми соціальної взаємодії, в яких відбувається процес національної та громадянської самоідентифікації молоді: найближче соціальне оточення (друзі); одногрупники; родина; викладачі; друзі з інших країн; соціальні медіа (соцмережі: Facebook, Instagram, Telegram, Twitter); традиційні медіа (новини у інтернеті, телевізійні новини); культурно-мистецькі твори (актори, та персонажі кінематографу, літературних творів, музичні твори та музиканти, танцівники). Встановлено домінуючі бар'єри національної та громадянської самоідентифікації. Запропоновано технологічну схему подолання комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації через їх актуалізацію (технології діагностики: розпізнавання бар'єрів, визначення їх впливу на самоідентифікацію, визначення референтних груп впливу на самоідентифікацію), рефлексію (рефлексивні технології: оцінка багатоплановості проявів у підсистемах соціальної взаємодії, визначення зон комфорту/дискомфорту, оцінка адекватності власної поведінки, рефлексія можливих стратегій поведінки), трансформування в різних підсистемах соціальної взаємодії (технології перетворення: створення мотивації до трансформації власного комунікативного досвіду, оволодіння вміннями та навичками оптимізації міжособистісної взаємодії) та інтеграції досвіду (технології концептуалізації досвіду: закріплення мотивації до аутокорекції та трансформації набутого досвіду, розвиток готовності застосовувати нові знання, вміння та навички в реальній соціальній взаємодії).

Ключові слова: комунікативні бар'єри, національна самоідентифікація, громадянська самоідентифікація, соціальна взаємодія.

Ostapenko I.V.

Communicative barriers of youth's national and civic self-identification in various subsystems of social interaction

The article is devoted to the analysis of the results of an empirical study of communicative barriers of national and civic self-identification of young people, carried out through the method of in-depth interviews, the "Who am I?" technique, technique for value orientations' identification and repertoire ranked grids. Criterias and indicators of various types of communicative barriers, such as social, informational and ideological, individual psychological, content and operational ones were determined. The subsystems of social interaction in which the process of self-identification of young people is taking place: the nearest social group (friends); group members; family; teachers;

friends from other countries; social media (social media: Facebook, Instagram, Telegram, Twitter); traditional media (Internet news, television news); cultural and artistic works (actors, characters of cinema, literary works, musical works and musicians, dancers). The dominant barriers of national and civic self-identification were defined. The author has proposed a technological scheme to overcome the communicative barriers of national and civic self-identification through their: actualization (diagnostic technologies: recognition of barriers, determination of their influence on self-identification, determination of reference groups of influence on self-identification), reflection (reflexive technologies: estimation of multiplicity of manifestations in subsystems of social interaction, determination of zones of comfort / discomfort, estimation of adequacy of own behavior, reflection of possible strategies of behavior), transformation into various subsystems of social interaction (technologies of transformation: motivation for the transformation of own communicative experience, mastering skills of optimization of interpersonal interaction) and experience integration (technologies of conceptualization of experience: consolidation of motivation to auto-correction and transformation of the acquired experience, development of readiness to apply new knowledge, skills and abilities in real social interaction).

Key words: communicative barriers, national self-identification, civic self-identification, social interaction.

Постановка проблеми. Становлення національної та громадянської ідентичності молоді належить до кола проблем, які викликають підвищений інтерес з боку сучасних дослідників. При вивченні даної проблематики особливої уваги науковців варті процеси самоідентифікації та чинники, що зумовлюють набуття тієї чи іншої ідентичності. Процеси комунікації та самоідентифікації є тісно пов'язаними та взаємообумовленими, оскільки ідентифікація себе та презентація себе іншим є умовами комунікації та спільної діяльності людей, і, в свою чергу, комунікація – формуючий процес, що безпосередньо впливає на зміст та характер самоідентифікації. Комунікація – процес, в якому ми конструємо не тільки свою соціальну реальність, але й своє власне «я». Тоді, коли в процесі комунікації відбувається викривлення смислів, мають місце комунікативні бар'єри, які ми розуміємо як утруднення або перешкоди для ефективного спілкування. Особливості прояву комунікативних бар'єрів, що виникають в процесі національної та громадянської самоідентифікації, вивчено недостатньо, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічною основою для вивчення особливостей національної та громадянської самоідентифікації слугують положення, ідеї та концепції,

представлені в сучасних дослідженнях, присвячених даній проблемі. Насамперед, це: ідеї про інтеграцію всіх ідентифікацій, набутих особистістю в процесі соціалізації; положення про провідні риси національної ідентичності, до яких відносять: усвідомлення своєї приналежності до держави; концепції спільної масової та громадської культури як чинників розвитку національної та громадянської ідентичності; положення про індивідуальний та груповий характер процесу громадянської ідентичності; положення про провідну роль комунікації в процесі самоідентифікації особистості в різних ситуаціях реальної соціальної взаємодії; положення про активізуючу функцію комунікативних бар'єрів в процесі самоідентифікації [1;2;3;4].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В контексті досліджуваної проблеми додаткового вивчення потребують особливості впливу комунікативних бар'єрів на самоідентифікацію молоді в різних підсистемах соціальної взаємодії, а також можливі напрями трансформації комунікативних бар'єрів для створення сприятливих умов активізації процесів національної та громадянської самоідентифікації молоді.

Мета статті. Висвітлення особливостей прояву на напрямів трансформації комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді в різних підсистемах соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи особливості національної та громадянської самоідентифікації, як і багато інших дослідників, ми використовували методику «Хто я?» (М. Кун та Т. Макпартленд) для вивчення змістовних характеристик національної та громадянської самоідентифікації молоді. Вказану методику було модифіковано та апробовано і розширено перелік базових питань для визначення афективних та конативних особливостей особистісної самоідентифікації та когнітивних, афективних і конативних особливостей групової самоідентифікації. В процесі модифікації ми спирались на підхід, запропонований у працях Т. В. Румянцевої [5].

Дослідження з допомогою методики «Хто я?» проводилося протягом 2017 року серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю (загальний обсяг вибірки – 130 осіб, з них: 72 жіночої статі та 58 чоловічої статі).

В цілому уявленням молоді про себе властивий досить високий рівень диференційованості, позитивна валентність «Я-ідентифікацій» та «Ми-ідентифікацій», амбівалентність «Вони-ідентифікацій», домінування референтних груп з найближчого соціального оточення (родина, друзі, однокашники), які забезпечують простір для життєвої самореалізації.

Також аналіз результатів дослідження за методикою «Хто я?» дозволив визначити наступні особливості національної самоідентифікації студентської молоді:

- зростання ступеню значущості національної самоідентифікації в просторі «Ми-ідентифікацій» порівняно з простором «Я-ідентифікацій» (українці на 3 місці в порядку частоти називання, тоді як українець, українка – на 7-му);
- позитивну валентність ідентифікаційних характеристик, пов'язаних з національною самоідентифікацією;
- домінування лінгвістичних форм (насамперед, дієслів теперішнього часу), що свідчить про активне та свідоме ставлення до себе як представника політичної нації (в просторі «Я-ідентифікацій» та «Ми-ідентифікацій») та інших соціальних груп (простір «Вони-ідентифікацій»);
- наявність внутрішньо українських соціальних груп з негативною валентністю у просторі «Вони-ідентифікацій» (влада, політики – крадуть, грабують), які слугують об'єктом для порівняння з «Ми-ідентифікаціями» та «Я-ідентифікаціями».

Також, в процесі аналізу даних за методикою «Хто я?» було визначено наступні особливості громадянської самоідентифікації студентської молоді:

- зростання ступеню значущості громадянської самоідентифікації в просторі «Ми-ідентифікацій» порівняно з простором «Я-ідентифікацій» (однак менш істотно порівняно з національною самоідентифікацією);
- позитивну або нейтральну валентність ідентифікаційних характеристик, пов'язаних з громадянською ідентичністю (що може розглядатись як свідчення її меншої значущості для молоді порівняно з національною ідентичністю);
- домінування лінгвістичних форм (насамперед, дієслів теперішнього часу), що свідчить про активне та свідоме ставлення до себе як громадянина (в просторі «Я-ідентифікацій» та «Ми-ідентифікацій») та інших соціальних груп (простір «Вони-ідентифікацій») аналогічно з національною ідентичністю;
- наявність внутрішньо українських соціальних груп з негативною валентністю у просторі «Вони-ідентифікацій» (влада, політики – крадуть, грабують), які слугують об'єктом для порівняння та співставлення з «Ми-ідентифікаціями» та «Я-ідентифікаціями» (аналогічно з національною ідентичністю).

Помітною є схожість наведених особливостей національної та громадянської самоідентифікації, що може свідчити про їх недостатню диференціацію в уявленнях студентської молоді про себе. Крім того, виявлені розбіжності в валентностях можуть свідчити про те, що національна самоідентифікація є більш стійким утворенням порівняно з громадянською.

Для виявлення ціннісних орієнтацій, що виступають регулятором національної та громадянської самоідентифікації молоді, було створено методику із використанням незавершених речень. При цьому ми спиралися на положення диспозиційної концепції В. О. Ядова, в межах якої визначаються: 1) цінності-ідеали (бажання); 2) цінності-норми (зобов'язання); 3) цінності-цілі (прагнення); 4) цінності-засоби (способи досягнення) [6].

В нашому дослідженні цінності-ідеали визначались через з'ясування того, чого молоді люди хочуть як українці та громадяни; цінності-норми – через визначення того, що обстежувані повинні/мають робити як українці та громадяни; цінності-цілі – через визначення того, до чого вони мають прагнути як українці та громадяни; цінності-засоби – через визначення того, як і за рахунок чого вони досягають своїх цілей як українці та громадяни.

Дослідження ціннісних орієнтацій проводилося протягом 2017 року серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю (загальний обсяг вибірки – 130 осіб, з них: 72 жіночої статі та 58 чоловічої статі).

За результатами дослідження встановлено, що в процесі національної самоідентифікації студентської молоді провідну роль відіграють: 1) цінності-ідеали (в порядку частоти згадування): мир; свобода; добробут, достаток; благополуччя своєї країни; незалежність; 2) цінності-норми (в порядку частоти згадування): дотримуватися законів; бути патріотом; знати свої права; захищати свою країну; бути чесним; працювати; любити та поважати свою Батьківщину, батьків, родичів, друзів; виконувати свої обов'язки; бути відданим державі; поважати українську культуру; 3) цінності-цілі (в порядку частоти згадування): розвивати державу; бути незалежним; бути щасливим; бути вільним; жити в достатку; мирне життя; самовдосконалення; жити в безпеці; 4) цінності-засоби (в порядку частоти згадування): конкретні гарні справи для того, щоб країна стала краще; все для свого благополуччя, але те, що не шкодить іншим; робити свою справу, роботу добре.

Також встановлено, що в процесі громадянської самоідентифікації студентської молоді провідну роль відіграють: 1) цінності-ідеали (в порядку частоти згадування): мир; незалежність; стабільність; розвинена держава; почуватися захищеним; висока якість життя; гідна заробітна платня; 2) цінності-норми (в порядку частоти згадування): законослухняність; знання законів, своїх прав; дбати про себе та своїх близьких; працювати на благо

країни; 3) цінності-цілі (в порядку частоти згадування): самовдосконалення; самореалізація; законність; позитивна динаміка економічного та соціального розвитку; щасливе майбутнє; вдосконалення умов життя в країні; перемога над ворогами; патріотизм; 4) цінності-засоби (в порядку частоти згадування): робити свою справу якісно; все на благо держави; те, що не суперечить законам; щось гарне для співгромадян; тільки чесні вчинки; кроки до саморозвитку.

Можна відзначити, що найменш чітко уявлення у молоді – саме про засоби досягнення цілей як українців і громадян.

Для визначення основних комунікативних бар'єрів, які виникають в процесі національної та громадянської самоідентифікації молоді, нами було проведене спеціальне емпіричне дослідження. Провідним методом дослідження було обрано глибинне інтерв'ю. Для створення гайду враховувались методологічні наробітки Р. Мертона, М. Фіске, П. Кендалла [7], О. Соснюка [8;9;10] щодо використання даного методу в дослідницькій практиці.

Нами було створено та апробовано гайд глибинного інтерв'ю із застосуванням проєктивних технік «Вільні асоціації», «Експерт з виховання» та методики «Креативний простір» для виявлення особливостей прояву різних типів комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації, можливих способів їх подолання. Дослідження з використанням глибинного інтерв'ю проводилося протягом 2016-2017 рр. серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва.

Аналіз результатів дослідження дозволив визначити критерії класифікації комунікативних бар'єрів громадянської та національної самоідентифікації молоді: соціальна приналежність партнерів по спілкуванню, медіакомпетентність, особистісні якості, зміст спілкування, способи та засоби спілкування.

Також нами було уточнено типологію комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації:

- 1) соціальні - зумовлені соціальною належністю партнерів по спілкуванню та соціокультурними факторами;
- 2) інформаційно-ідеологічні – зумовлені особливостями сприймання інформаційних повідомлень та ідеологем в медіапросторі;
- 3) індивідуально-психологічні - в основі їх виникнення лежать особистісні якості, а також невідповідність особистісно значущих смислів соціальним вимогам;
- 4) змістові – зумовлені тематикою та спрямованістю спілкування особистості, а також адекватністю розуміння змісту спілкування його учасниками;
- 5) операціональні – спричинені вибором способів і засобів спілкування.

Визначено індикатори комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації в залежності від їх типу:

- соціальні – знижена готовність до спілкування та конструктивної взаємодії з представниками певних соціальних груп;
- інформаційно-ідеологічні – спотворене сприймання інформаційних повідомлень в медіапросторі;
- індивідуально-психологічні – міжособистісні конфлікти у спілкуванні та уникання взаємодії;
- змістові – викривлення смислів та неадекватне розуміння змісту спілкування його учасниками;
- операціональні – відсутність або спотворений зворотний зв'язок у спілкуванні.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив визначити основні види комунікативних бар'єрів, які, на думку досліджуваних, виникають в процесі національної самоідентифікації молоді. Зокрема, нами було встановлено, що до основних комунікативних бар'єрів національної самоідентифікації молоді належать: 1) *агресивна патріотична пропаганда* (має нав'язливий характер та ображає почуття представників інших національностей, тому має зворотній ефект, не викликаючи патріотичних

почуттів); 2) *відсутність національної ідеї*, що об'єднала б навколо себе, відсутність місії українців як нації (зазвичай використовуються гасла приєднання до когось: «йдемо в Європу», приєднуємося Митного союзу, тощо); 3) *неналежна мовна та культурна політика*, що проводиться неграмотно (зазвичай або не має ефекту взагалі, або ефективна тільки для певних категорій громадян переважно старшого віку); 4) *перекручування історії* (неправдиве висвітлення історичних подій, що принижує українців як націю); 5) *радянський менталітет* (ностальгія за радянським минулим, бажання його повернути та відмова ідентифікувати себе як українця); ворожа пропаганда (таке висвітлення подій в ЗМІ інших держав, що транслиуються в Україні, за якого українці завжди виглядають непривабливо); 6) *особливості сімейного виховання* (відсутність національних культурно-історичних традицій виховання); 7) *релігійна розрізненість* (належність до іншої релігії, що заважає ідентифікувати себе як українця); 8) *комплекс меншовартості*, або «молодшого брата» (інші нації сприймаються як успішніші і є більш привабливим об'єктом ідентифікації); 9) *глобалізація, космополітизм* (усвідомлення себе перш за все «людиною без нації, громадянином світу»); 10) *мовний бар'єр* (вживається в різних значеннях: а) вимога ділового спілкування державною мовою сприймається як обмеження права спілкуватися рідною мовою (наприклад, російською); б) почуття сорому в процесі спілкування рідною мовою – «соромно спілкуватися українською», тому переходять на російську; в) неможливість спілкуватися українською мовою в російськомовному середовищі або навпаки, тощо).

Водночас аналіз результатів емпіричного дослідження дозволив визначити основні види комунікативних бар'єрів, які, з точки зору досліджуваних, виникають в процесі громадянської самоідентифікації молоді: 1) *непривабливий образ держави* (не викликає бажання бути громадянином України); 2) *правовий нігілізм* (усталена практика не керуватися нормами права в нашій державі); 3) *правова некомпетентність* (спричиняє відсутність громадянської відповідальності); 4) *політико-*

ідеологічні розбіжності (нерозуміння та неприйняття політики державної політики); 5) *морально-виховний* (відсутність традицій виховання правової самосвідомості).

Створено методику для виявлення референтних груп сучасної молоді. При створенні методики, спрямованої на виявлення референтних груп, ми спиралися на наступні теоретико-методологічні положення: 1) положення про референтну групу як значущу соціальну детермінанту норм та цінностей, що регулюють поведінку особистості, виступають еталоном оцінки себе та інших; 2) положення про провідні ознаки референтної групи, такі як вплив на особистість та допомога у реалізації життєвих цілей [11].

Дослідження референтних груп молоді проводилося протягом 2017 року серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю (загальний обсяг вибірки – 130 осіб, з них: 72 жіночої статі та 58 чоловічої статі).

Виявлено підсистеми соціальної взаємодії, в яких відбувається процес самоідентифікації молоді: з найближчим соціальним оточенням (друзями); з одногрупниками; з родиною; з викладачами; з друзями з інших країн; з соціальними медіа (соцмережами: Facebook, Instagram, Telegram, Twitter); з традиційними медіа (новини у інтернеті, телевізійні новини); з культурно-мистецькими творами (актори, та персонажі кінематографу, літературних творів, музичні твори та музиканти, танцівники).

Встановлено міру впливу референтних груп на процес національної та громадянської самоідентифікації: найбільший вплив має найближче соціальне оточення (друзі), соціальні медіа (соцмережі), родина та культурно-мистецькі твори. Меншу міру впливу мають одногрупники, та група в цілому, традиційні медіа, викладачі та друзі з інших країн.

Створено репертуарні рангові решітки для дослідження домінуючих бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді у різних підсистемах соціальної взаємодії.

Дослідження домінуючих бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації молоді проводилося протягом 2017-2018 року серед студентів вищих навчальних закладів м. Києва, які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю (загальний обсяг вибірки – 150 осіб, з них: 88 жіночої статі та 62 чоловічої статі).

За результатами аналізу рангових репертуарних решіток нами було встановлено домінуючі бар'єри національної самоідентифікації: 1) **в підсистемі «Я-друзі»** - відсутність національної ідеї; глобалізація, космополітизм; 2) **в підсистемі «Я-родина»** - радянський менталітет; відсутність національної ідеї; 3) **в підсистемі «Я-одногогрупники»** - відсутність національних культурно-історичних традицій виховання; мовний; 4) **в підсистемі «Я-друзі з інших країн»** - належність до іншої релігії; мовний; відсутність національної ідеї; 5) **в підсистемі «Я-викладачі»** - мовний; радянський менталітет; 6) **в підсистемі «Я-соціальні медіа»** - ворожа пропаганда; неправдиве висвітлення історичних подій; неналежна мовна та культурна політика; комплекс меншовартості; 7) **в підсистемі «Я-традиційні медіа»** - агресивна патріотична пропаганда; неправдиве висвітлення історичних подій; ворожа пропаганда; 8) **в підсистемі «Я-культурно-мистецькі твори»** - агресивна патріотична пропаганда; неправдиве висвітлення історичних подій; ворожа пропаганда; мовний.

Також було встановлено домінуючі бар'єри громадянської самоідентифікації: 1) **в підсистемі «Я-друзі»** - політико-ідеологічні розбіжності; морально-виховний; 2) **в підсистемі «Я-родина»** - політико-ідеологічні розбіжності; 3) **в підсистемі «Я-одногогрупники»** - морально-виховний; правова некомпетентність; непривабливий образ держави; 4) **в підсистемі «Я-друзі з інших країн»** - непривабливий образ держави; правовий нігілізм; політико-ідеологічні розбіжності; 5) **в підсистемі «Я-соціальні медіа»** - правовий нігілізм; морально-виховний; 6) **в підсистемі «Я-традиційні медіа»** - правова некомпетентність; непривабливий образ

держави; 7) в підсистемі «Я-культурно-мистецькі твори» - непривабливий образ держави; правовий нігілізм.

Вказані комунікативні бар'єри можуть бути трансформовані за рахунок розвитку рефлексивних механізмів соціальної взаємодії в умовах тренінгу, що сприятиме становленню національної та громадянської самоідентифікації молоді.

Визначено технологічну схему подолання комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації: через їх актуалізацію (технології діагностики: розпізнавання бар'єрів, визначення впливу на самоідентифікацію, визначення референтних груп впливу на самоідентифікацію), рефлексію (рефлексивні технології: оцінка багатоплановості проявів у підсистемах соціальної взаємодії, визначення зон комфорту /дискомфорту, оцінка адекватності власної поведінки, рефлексія можливих стратегій поведінки), трансформування в різних підсистемах соціальної взаємодії (технології перетворення: створення мотивації до трансформації власного комунікативного досвіду, оволодіння вміннями та навичками оптимізації міжособистісної взаємодії) та інтеграції досвіду (технології концептуалізації досвіду: закріплення мотивації до аутокорекції та трансформації набутого досвіду, розвиток готовності застосовувати нові знання, вміння, навички в реальній взаємодії).

Висновки.

1. Визначено змістовні характеристики національної та громадянської самоідентифікації молоді, афективні та конативні особливості особистісної самоідентифікації та когнітивні, афективні і конативні особливості групової самоідентифікації.

2. Досліджено ціннісні орієнтації, що виступають регулятором національної та громадянської самоідентифікації молоді, а саме: 1) цінності-ідеали (бажання); 2) цінності-норми (зобов'язання); 3) цінності-цілі (прагнення); 4) цінності-засоби (способи досягнення). Встановлено, що

найменш чітко уявлення у молоді – саме про засоби досягнення цілей як українців і громадян.

3. Визначено основні види, типи, критерії та індикатори класифікації комунікативних бар'єрів громадянської та національної самоідентифікації молоді.

4. Виявлено підсистеми соціальної взаємодії, в яких відбувається процес самоідентифікації молоді: з найближчим соціальним оточенням (друзями); з одногрупниками; з родиною; з викладачами; з друзями з інших країн; з соціальними медіа (соцмережами); з традиційними медіа; з культурно-мистецькими творами.

5. Встановлено міру впливу референтних груп на процес національної та громадянської самоідентифікації: найбільший вплив має найближче соціальне оточення (друзі), соціальні медіа (соцмережі), родина та культурно-мистецькі твори. Меншу міру впливу мають одногрупники, традиційні медіа, викладачі та друзі з інших країн. Встановлено домінуючі бар'єри національної та громадянської самоідентифікації молоді у різних підсистемах соціальної взаємодії.

7. Визначено технологічну схему подолання комунікативних бар'єрів національної та громадянської самоідентифікації: через їх актуалізацію, рефлексію та трансформування в різних підсистемах соціальної взаємодії.

Перспективи подальших досліджень полягають у апробації технологічної схеми активізації процесів національної та громадянської самоідентифікації молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Духневич В.М., Сіверс З.Ф. Когнітивне спілкування в умовах утрудненої взаємодії та подолання бар'єрів у міжособових комунікаціях та стосунках / В.М. Духневич, З.Ф. Сіверс // Засади когнітивної психології спілкування: [монографія] / [В.П.Казміренко, В.М.Духневич, О.Ю.Осадько]; за наук. Ред. В.П.Казміренка; Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. С. 331-386.

2. Умови громадянства: Зб. ст. / Під редакцією Варта ван Стінбергена: Пер. з англ., передмова та примітки Іваненко О. О. — К.: Український Центр духовної культури, 2005. — 264 с. — С. 49-70.
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон — М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. — 344 с.
4. Leeds-Hurwitz, W. (1995). Introducing social approaches. In W. Leeds-Hurwitz. (Ed.), Social approaches to communication (pp. 3-20). New York: Gilford.
5. Румянцева Т. В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т. В. Румянцева. — СПб. 2006. — С.82-103.
6. Ядов В. А. Социальная идентификация в кризисном обществе / В. А. Ядов // Социологический журнал. — 1994. — № 1. — С. 35–52.
7. Мертон Р. Фокусированное интервью / Р. Мертон, М. Фиске, П. Кендалл. — М. 2000. — 167 с.
8. Соснюк О. П. Діагностика особливостей особистісної активності суб'єктів інноваційної діяльності якісними методами / О. П. Соснюк. — Актуальні проблеми психології, Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України., Том 7. Випуск 16, Київ. — 2008. — С. 163-168.
9. Соснюк О. П. Проективна методика «Креативний простір» як психодіагностичний та дослідницький інструмент / О. П. Соснюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. — Харків, 2011. —№ 971. — Сер. Психологія. — С. 145–151.
10. Соснюк О. П. Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях / О. П. Соснюк // Наука і освіта. Тематичний спецвипуск: «Когнітивні процеси та творчість». — 2012. — № 9. — С. 201–205.
11. Tajfel H. Social categorization and intergroup behaviour / Tajfel H., Fignent C, Billig M., Bundy R. // Europ. J. Of Soc. Psychol. - 1971. - № 1. - P. 149—177.

REFERENCE

1. Dukhnevych V.M., Sivers Z.F. (2013). Kohnityvne spilkuвання v umovakh utrudnenoї vzaiemodii ta podolannya barieriv u mizhosobovykh komunikatsiiakh ta stosunkakh [Cognitive communication in complicated interactions and overcoming barriers in interpersonal communication and relationships] *Zasady kohnityvnoi psykholohii spilkuвання* [Principles of cognitive psychology of communication] [V.P.Kazmirenko, V.M.Dukhnevych, O.Iu.Osadko] Kirovohrad: Imeks-LTD. pp. 331-386. (ukr).
2. *Umovy hromadianstva: Zb. st.* (2005) [the conditions of citizenship] / Pid redaktsiieiu Varta van Stinberhena: Per. z anhl., peredmova ta pryमितky Ivanenko O. O. — K.: Ukrainskyi Tsentр dukhovnoi kultury, – pp. 49-70. (ukr).
3. Erykson E. (1996). Ydentychnost': junost' y kryzys [Identity youth and crisis]. 344 p. (rus).
4. Leeds-Hurwitz, W. (1995). Introducing social approaches. In W. Leeds-Hurwitz. (Ed.), *Social approaches to communication* (pp. 3-20). New York: Gilford. (eng).
5. Rumyanceva T. V. (2006). Psihologicheskoe konsul'tirovanie: diagnostika otnoshenij v pare [Psychological counseling: diagnosis of relationships in couples] Spb. pp.82-103 (rus).
6. Yadov V. A. (1994). Social'naya identifikaciya v krizisnom obshchestve [Social identification in a crisis society] *Sociologicheskij zhurnal* [Sociological journal], 1, (pp. 35–52). (rus).
7. Merton R., M. Fiske, P.L.Kendall (2000) *Fokusirovannoe interv'yu* [The focussed interview]. Moscow. 167 p. (rus).
8. Sosniuk O. P. (2008). Diahnostyka osoblyvostey osobystisnoyi aktyvnosti sub"yektiv innovatsiynoyi diyal'nosti yakisnymi metodamy [Diagnostics of peculiarities of personal activity of subjects of innovative activity by qualitative methods] *Aktual'ni problemy psykholohiyi* [Actual problems of

psychology] Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi im.H.S.Kostyuka APN Ukrayiny, T.7, 16, (pp. 163-168). (ukr).

9. Sosniuk O. P. (2011). Proektyvna metodyka «Kreatyvnyj prostir» jak psyhodiagnostychnyj ta doslidnyč'kyj instrument [Projective technique «Creative space» as a psycho-diagnostic and research tool] *Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. N. Karazina* [Bulletin of Kharkiv National University named after V.N. Karazin]. (pp.145–151). (ukr).
10. Sosniuk O. P. (2012). Psykhosemantychna interpretatsiya vizual'nykh obraziv u prykladnykh doslidzhennyakh [Psychosemantic interpretation of visual images in applied research] *Nauka i osvita* [Science and education]. (pp. 201–205). (ukr).
11. Tajfel H. (1971). Social categorization and intergroup behaviour / Tajfel H., Figment C, Billig M., Bundy R. // *Europ. J. Of Soc. Psychol.* - № 1. - P. 149—177. (eng).

Матеріал надісланий до редакції 26 березня 2018 року

Я, Остапенко Ірина Віталіївна, автор наукової статті «Комунікативні бар'єри національної та громадянської самоідентифікації у різних підсистемах соціальної взаємодії» засвідчую, що вона чесно презентує самостійно проведене дослідження і не містить плагіату. Автор гарантує, що ним одержано всі необхідні дозволи на використання у статті матеріалів, що охороняються авторським правом. Автор гарантує, що стаття ніде раніше не публікувалася і не подана до інших видань. Автор надає видавцю право редагувати, адаптувати і модифікувати, перекладати на будь-яку мову, видавати, а також поширювати статтю необмеженим накладом у будь-якому вигляді та форматі на будь-яких носіях інформації і будь-якими способами.

